[א]למי שמשים עצמו כשירים רב הונא רמי כתיב [1]צדיק ה' בכל דרכיו וכתיב וחסיד בכל מעשיו בתחלה צדיק ולבסוף חסיד רבי אלעזר רמי כתיב [2]ולך ה' חסד וכתיב כי אתה תשלם לאיש כמעשהו בתחלה כי אתה תשלם כמעשהו ולבסוף ולך ה' חסד אילפי ואמרי לה אילפא רמי כתיב [3]ורב חסד וכתיב ואמת בתחלה ואמת ולבסוף ורב חסד ויעבור ה' על פניו ויקרא א"ר יוחנן [ב]אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאומרו מלמד [ג]שנתעטף הקב"ה כשליח צבור והראה לו למשה סדר תפלה אמר לו כל זמן שישראל חוטאין יעשו לפני כסדר הזה ואני מוחל להם ה' ה' אני הוא קודם שיחטא האדם ואני הוא לאחר שיחטא האדם ויעשה תשובה אל רחום וחנון אמר רב יהודה ברית כרותה לי"ג מדות שאינן חוזרות ריקם שנאמר [4]הנה אנכי כורת ברית אמר ר' יוחנן גדולה תשובה שמקרעת גזר דינו של אדם שנא' [5]השמן לב העם הזה ואזניו הכבד ועיניו השע פן יראה בעיניו ובאזניו ישמע ולבבו יבין ושב ורפא לו א"ל רב פפא לאביי ודלמא לפני גזר דין א"ל ורפא לו כתיב איזהו דבר שצריך רפואה הוי אומר זה גזר דין מיתיבי השב בינתים מוחלין לו לא שב בינתים אפילו הביא כל אילי נביות שבעולם אין מוחלין לו לא קשיא [ד]הא ביחיד הא בצבור מיתיבי [6]עיני ה' אלהיך בה עתים לטובה עתים לרעה עתים לטובה כיצד הרי שהיו ישראל רשעים גמורין בראש השנה ופסקו להם גשמים מועטים לסוף חזרו בהן להוסיף עליהן אי אפשר שכבר נגזרה גזרה אלא הקב"ה מורידן בזמנן על הארץ הצריכה להן הכל לפי הארץ עתים לרעה כיצד הרי שהיו ישראל צדיקים גמורין בר"ה ופסקו עליהן גשמים מרובין לסוף חזרו בהן לפחות מהן אי אפשר שכבר נגזרה גזרה אלא הקב"ה מורידן שלא בזמנן על הארץ שאינה צריכה להן לטובה מיהא ליקרעיה לגזר דינייהו ולוסיף להו שאני התם דאפשר בהכי ת"ש [7]יורדי הים באניות עושי מלאכה במים רבים המה ראו מעשי ה' וגו' ויאמר ויעמד רוח סערה ותרומם גליו יחוגו וינועו כשכור וגו' ויצעקו אל ה' בצר להם וגו' יודו לה' חסדו וגו' עשה להן סימניות כאכין ורקין שבתורה לומר לך צעקו קודם גזר דין נענין צעקו לאחר גזר דין אינן נענין הני נמי כיחידין דמו ת"ש שאלה בלוריא הגיורת את רבן גמליאל כתיב [ה]בתורתכם [8][ו]אשר לא ישא פנים וכתיב [9]ישא ה' פניו אליך נטפל לה רבי יוסי הכהן אמר לה אמשול לך משל למה הדבר דומה לאדם שנושה בחבירו מנה וקבע לו זמן בפני המלך ונשבע לו בחיי המלך הגיע זמן ולא פרעו בא לפייס את המלך ואמר לו עלבוני מחול לך לך ופייס את חבירך הכא נמי כאן בעבירות שבין אדם למקום כאן בעבירות שבין אדם לחבירו עד שבא ר"ע ולימד

כאן

למי שמשים עצמו כשירים: **צדיק.** במשפט אמת: **חסיד.** נכנס לפנים מן השורה: **ולבסוף.** כשרואה שאין העולם מתקיים בדין: **ה' ה'.** מדת רחמים. אני מרחם קודם שיחטא ואני מרחם אחר שיחטא אם ישוב: **ברית כרותה לשלש עשרה מדות.** הללו שאם יזכירום ישראל בתפלת תעניתם אינן חוזרות ריקם: **הנה אנכי כורת ברית.** על האמור למעלה: **בינתים.** בין ראש השנה ליום הכפורים: **עתים לטובה כו'.** פעמים שהעתים הנתונים לסוף השנה לטובה היא להקל עליה מן הפורענות הנגזר עליה בר"ה: **ופעמים שהוא לרעה.** לפחות מן הטובה שפסקו לה: **על הארץ שצריכה להם.** על השדות ועל הכרמים ועל הגנות: **שלא בזמנן.** לפני הזריעה: **ועל הארץ שאינה צריכה להם.** ביערות ובמדברות: **סימניות.** בין פסוק לפסוק יש סימנין הפוכין כזה [: **אכין ורקין.** באין לדרשה למעט את הדיבור. כאכין ורקין שהן מיעוטין לומר לא בכל שעה שיצעקו אל ה' בצר להם יוציאם ממצוקותיהם אלא אם כן צעקו קודם גזר דין:

בתחלה כי אתה תשלם. והכי קאמר קרא ולך ה' החסד ליכנס לפנים משורת הדין כשאתה רואה שאין העולם מתקיים כשתשלם לאיש כמעשהו:

שלש עשרה מדות. אומר רבינו תם דשני שמות הראשונים הם שני מדות * כדאמרינן הכא אני ה' קודם שיחטא לרחם עליו ואני מרחם לאחר שיחטא אם ישוב ה' מדת רחמים הוא ולא כאלהים שהוא מדת הדין עון ופשע וחטאה ונקה הם נמנים כד' כדאית' ביומא בפ' שני שעירים (דף נו: ושם) עונות אלו זדונות פשעים אלו המרדים וחטאות אלו השגגות ובמגלת סתרים דרבינו נסים אין מונה שם הראשון שיש פסיק בין השמות משום דהכי קאמר קרא הקב"ה ששמו ה' קרא ה' רחום וחנון ונוצר חסד לאלפים מונה בשתי מדות דנוצר חסד היינו מדה אחת לאלפים מדה אחרת שמדה טובה מרובה חמש מאות על מדת פורענות דהתם כתיב על רבעים והכא כתיב לאלפים:

ושב ורפא לו. סליחת העון קרא רפואה כדאיתא פרק שני דמגילה (דף יז:):

אשר לא ישא פנים. פשטיה דקרא אפני אדם קאי שאין נושא פנים בשביל גדולתו ועושרו או כאדם זקן ונושא פנים כדכתיב (דברים כח) אשר לא ישא פנים לזקן אבל ישא ה' פניו אליך אפני שכינה קאי שיראה לך פנים שוחקות ולא פנים של כעס והא דלא פריך הכא מדכתי' (איוב מב) וישא ה' את פני איוב וכתיב (שם) כי אם פניו אשא משום דהתם [ז][חם] בשביל צדקו: [עי' תוס' נדה ע: ד"ה כתוב וכו' הניחו בקושיא]:

כאן

הגה"ה

והכי איתא בפסיקתא ותאמר ציון עזבני ה' וה' שכחני אותן שתי מדות עזבוני ומכל מקום קשיא כיון דשניהם של רחמים אין כאן שתי מדות לכך נראה שהן מדה אחת ואחת מהן שם התואר שכך מזכירין אותו על אדנותו לפי שהוא אדון על כל כמו מלך על שם מלכותו ואותו כנוי מדת רחמים הוא שלפי שהוא אדון על כל צריך להתנהג עם כל במדת רחמים אל הוא מדת חוזק כי ביד חוזק הוא מכין מזון לכל הבריות כדכתי' (תהלים קד) הכפירים שואגים לטרף ולבקש מאל אכלם רחום גם הוא מדת רחמים ולא כמדת ה' כי הרחמי' חלוקים כדאמרינן הכא קודם תשובה ואחר תשובה וחנון גם הוא מענין אחר כי מדת רחמים היא שלא בעת צרה כי בטרם תגיע הצרה הוא מרחם שלא תבא אבל חנון הוא שחונן בעת הדחק לגאול הצועק כדכתי' (ישעיה ל) חנון יחנך לקול זעקך ומדה זו כביכול שבעל כח יש לו לחון על הצועק אף שלא כדין כדכתיב (שמות כב) והיה כי יצעק אלי ושמעתי כי חנון אני כלומר אע"פ שבדין בא העבוט לידך כי הלוית עליו מעותיך אף על פי כן תשיבנו לו כי אם יצעק אלי המדה היא כך שאשמע לצעקתו לפי שחנון אני ואיני יכול לראות בעניו וגם יש בלשון חנון מתנת חנם כדאמרינן בברכות (דף ז.) וחנותי את אשר אחון אע"פ שאינו הגון ארך אפים [ו]לצדיקים ולרשעים והם שתי מדות לפי שהן משני ענייני בני אדם והיא מדה טובה שהקב"ה מאריך אפו ובתוך כך חוזרין בתשובה ובירושלמי מתרגמין מרחיק רגז שהוא מרחק ממנו לגיוטת כדכתיב (ירמיה נ) פתח ה' את אוצרו ויוצא את כלי זעמו (ישעיה יג) באים מארץ מרחק ורב חסד ואמת הן שתים כדדרשינן כתיב רב חסד וכתיב ואמת הא כיצד בתחלה באמת וכשרואה שאין העולם מתקיים בחסד נוצר חסד אחת נושא עון ופשע וחטאה הם שלש ונקה לשנים כך פי' הרב ז"ל. ע"כ לשון הגה"ה:

עין משפט נר מצוה

צח א מיי' פ"ב מהל' תשובה הל' ו סמג עשין יז:

◆

מוסף רש"י

למי שמשים עצמו כשירים. שיריים שאין נחפצין, כך אינו חשיב בעיניו ואינו מתגאה (סנהדרין קי"א.).

◆

רבינו חננאל

ויעבור יי' על פניו ויקרא יי' יי' (יי') אל רחום וחנון וגו'. אמר ר' יוחנן אילמלי מקרא כתוב איפשר לאומרו, מלמד שנתעטף הקב"ה, פיר' ציוה הק' למלאך להתעטף כשליח ציבור היורד לפני התיבה, והראהו למשה ואמר לו, כל זמן שישראל חוטאין לפני עשה לפני כסדר הזה, ואני מוחל להם. יי' יי' אני הוא קודם שיחטא האדם, שכתבו בספר חיים. ואני יי' לאחר שיחטא האדם וישוב בתשובה, שמקבלו כאילו לא חטא. ברית כרותה לי"ג מדות שאינה חוזרת ריקם, שנאמר הנה אנכי כורת ברית וגו'. אמר ר' יוחנן גדולה תשובה שמקרעת גזר דינו שלא אדם, שנאמר ושב ורפא לו. איזהו דבר שצריך רפואה, הוי אומר זה גזר דין. מיתיבי השב בינתים מוחלין לו כול'. פיר' כי שאינו לא זכיי ולא רשע אלא בינוני. אם שב בין ראש שנה ליום הכיפורים קודם שיחתם גזר דינו מוחלין לו, אבל אם שב לאחר גזר דין, אין מוחלין לו. ופריק ר' יוחנן הא ביחיד, וכי קאמינא אנא שהתשובה מקרעת הגזר דין של ציבור. מיתיבי תמיד עיני ה' אלהיך בה, עיתים לטובה עיתים לרעה. כיצד, הרי שהיו ישראל רשעים גמורים כול'. הנה ציבור ולא מקרע גזר דין. ופריק, שני התם לגבי גשמים דאיפשר בהכי. תא שמע יורדי הים באניות וגו', ויצעקו אל יי' בצר להם וגו', עשה להם הק' סימניות כאכין ורקין שבתורה. פי' אכין ורקין מיעוטין נינהו, כגון אך פרה תפדה, כלומר מיעט בכור בהמה טהורה מפידיון. וכן נמי רק קדשיך אשר יהיו לך ונדריך, מיעט בעלי מומין. הכי נמי עשה בספר תילים נונין הפוכין כדין אך ורק. צעקו קודם גזר דין יענו, מיעטן הסימניות הללו, כי אפילו יצעקו בכה לאחר גזר דין אין נענין, ודומה כמו שאמרו ויצעקו אל ה' בצר להם ממצוקותיהם יושיעם לפני גזר דין. אך אם צעקו לאחר גזר דין אינו מושיעם. נמצא סימניות הללו מלמדין מיעט כאכין ורקין שבתורה שממעטין [ד]לאחר גזר דין אין נענין. ופריק (הכינו) [הני נמי כיח]ידים דמו.

מסורת הש"ס

א) [מגילה טו: סנהדרין קיא:], ב) הדרש הוא ע"ד לגופיה כתלג תיור, ג) [בשאלתות פרשת ויקהל סי' סו ליתא תיבת בתוספות], ד) [ברכות כ: נדה ע: ע"ש], ה) נ"ל אמר להם בתמיהה, ו) רש"ל, ז) [כדאיתא עירובין כב.].

◆

תורה אור השלם

1. צַדִּיק יְיָ בְּכָל דְּרָכָיו וְחָסִיד בְּכָל מַעֲשָׂיו: תהלים קמה יז
2. וּלְךָ אֲדֹנָי חָסֶד כִּי אַתָּה תְשַׁלֵּם לְאִישׁ כְּמַעֲשֵׂהוּ: תהלים סב יג
3. וַיַּעֲבֹר יְיָ עַל פָּנָיו וַיִּקְרָא יְיָ יְיָ אֵל רַחוּם וְחַנּוּן אֶרֶךְ אַפַּיִם וְרַב חֶסֶד וֶאֱמֶת: שמות לד ו
4. וַיֹּאמֶר הִנֵּה אָנֹכִי כֹּרֵת בְּרִית נֶגֶד כָּל עַמְּךָ אֶעֱשֶׂה נִפְלָאֹת אֲשֶׁר לֹא נִבְרְאוּ בְכָל הָאָרֶץ וּבְכָל הַגּוֹיִם וְרָאָה כָל הָעָם אֲשֶׁר אַתָּה בְקִרְבּוֹ אֶת מַעֲשֵׂה יְיָ כִּי נוֹרָא הוּא אֲשֶׁר אֲנִי עֹשֶׂה עִמָּךְ: שמות לד י
5. הַשְׁמֵן לֵב הָעָם הַזֶּה וְאָזְנָיו הַכְבֵּד וְעֵינָיו הָשַׁע פֶּן יִרְאֶה בְעֵינָיו וּבְאָזְנָיו יִשְׁמָע וּלְבָבוֹ יָבִין וָשָׁב וְרָפָא לוֹ: ישעיה ו י
6. אֶרֶץ אֲשֶׁר יְיָ אֱלֹהֶיךָ דֹּרֵשׁ אֹתָהּ תָּמִיד עֵינֵי יְיָ אֱלֹהֶיךָ בָּהּ מֵרֵשִׁית הַשָּׁנָה וְעַד אַחֲרִית שָׁנָה: דברים יא יב
7. יוֹרְדֵי הַיָּם בָּאֳנִיּוֹת עֹשֵׂי מְלָאכָה בְּמַיִם רַבִּים: תהלים קז כג
8. כִּי יְיָ אֱלֹהֵיכֶם הוּא אֱלֹהֵי הָאֱלֹהִים וַאֲדֹנֵי הָאֲדֹנִים הָאֵל הַגָּדֹל הַגִּבֹּר וְהַנּוֹרָא אֲשֶׁר לֹא יִשָּׂא פָנִים וְלֹא יִקַּח שֹׁחַד: דברים י יז
9. יִשָּׂא יְיָ פָּנָיו אֵלֶיךָ וְיָשֵׂם לְךָ שָׁלוֹם: במדבר ו כו

◆

גליון הש"ס

גמ' אלמלא מקרא כתוב. מגילה כא ע"א סוטה יג ע"ב: